

معاهده تجارت تسلیحات و جمهوری اسلامی ایران: تهدیدها و فرصت‌ها

سید اصغر جعفری^۱

ایمان خسروی^۲

چکیده

معاهده تجارت تسلیحات نخستین هنجار بین‌المللی حقوقی در حوزه تجارت تسلیحات متعارف است که در ۲ سال ۲۰۱۳ در مجمع عمومی ملل متحد تصویب گردید. آن‌گونه که از متن سند برمی‌آید، معاهده دو هدف عمده ایجاد بالاترین معیارهای بین‌المللی ممکن برای تنظیم یا بهبود مقررات تجارت بین‌المللی تسلیحات متعارف و دیگری جلوگیری و ریشه‌کنی تجارت غیرقانونی تسلیحات متعارف و جلوگیری از انحراف آن‌ها را پی می‌گیرد. قابل توجه‌ترین موضوع در این معاهده، دامنه وسیع تبادل و تسری دادن موازین موردنظر غرب به کمیت و کیفیت تجارت تسلیحات است. پژوهش حاضر با استفاده از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و باهدف آشنا نمودن متولیان امور در جمهوری اسلامی ایران از تهدیدها و فرصت‌های معاهده، به این نتیجه کلی دست‌یافت که معاهده تجارت تسلیحات، سندی محدودیت‌زا برای تجارت تسلیحات برای جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود که بر مبنای هنجارها و ارزش‌های غربی طراحی شده است؛ اگرچه از مفرهای موجود در این معاهده برای حداکثر سازی فرصت‌ها و به حداقل تهدیدات نیز می‌توان بهره گرفت.

واژگان کلیدی: معاهده تجارت تسلیحات، موافقت‌نامه‌های دفاعی، نظام دفاعی، تسلیحات متعارف، صلح و امنیت بین‌المللی.

---

^۱ استادیار حقوق بین‌الملل دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران. ایران (نویسنده مسئول)

Jafari1647@yahoo.com

^۲ کارشناس ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه تهران، تهران. ایران

مقدمه

ایجاد محدودیت برای تسلیحات سابقه‌ای طولانی دارد (جعفری، ۱۳۹۴: ۲۴۱). در طول قرن بیستم و با تسریع روند تولید و به‌کارگیری تسلیحات، جامعه ملل و سازمان ملل اهمیت ویژه‌ای برای آن قائل شدند. دو جنگ جهانی در طول این قرن به‌طور عملی تلاش برای تحدید تسلیحات را با شکست مواجه ساخت. پس از جنگ جهانی دوم، نه‌تنها در روند رو به رشد تسلیحات و قه‌ای ایجاد نشد، بلکه این روند سرعت بالاتری نیز به خود گرفت (SIPRI, 2015: 2). در طول جنگ سرد نیز آنچه در مرکز توجه قرار گرفت، تسلیحات کشتار جمعی و به‌خصوص سلاح‌های هسته‌ای بود. پس از جنگ سرد و فروکش شدن احتمال بروز جنگ هسته‌ای فراگیر، سلاح‌های متعارف مجدداً در معرض توجه قرار گرفت. جنگ عراق علیه کویت نیز نقطه عطفی در این فرایند بود. علاوه بر آن در دیگر مناطق جهان، همچون غرب آسیا (خاورمیانه) و به‌طور ویژه در آفریقا وجود تسلیحات متعارف موجبات بروز و تشدید جرائم سازمان‌یافته فراملی، تروریسم، قاچاق مواد مخدر، خشونت‌های جنسی و ... گردید.

همه این عوامل و دلایل سیاسی برای تحت فشار قرار دادن کشورهای غیرهمسو موجب شد تلاش‌هایی در داخل و خارج از سازمان ملل برای مقابله با تجارت قانونی تسلیحات متعارف صورت گیرد. دولت‌ها، نهادهای بشردوستانه و نهادهای مردم‌نهاد، سه ضلع اصلی این تلاش بودند. سرانجام با تصویب قطعنامه ۸۹/۶۱ در سال ۲۰۰۶ در مجمع عمومی سازمان ملل، تلاش‌ها در جهت تدوین سند جامع حقوقی و الزام‌آور در مورد ایجاد معیارهای بین‌المللی مشترک برای صادرات، واردات و انتقال تسلیحات متعارف آغاز شد (A/RES/89/6). با توجه به جایگاه ممتاز معاهده به‌عنوان «ابزار اصلی روابط بین‌الملل» (فلسفی، ۱۳۸۳: ۳۲) از سال ۲۰۰۶ تا مارس ۲۰۱۳ اقدامات زیادی در جهت ایجاد یک معاهده حقوقی لازم‌الاجراء انجام پذیرفت. سرانجام در ۲ آوریل ۲۰۱۳ مجمع عمومی سازمان ملل معاهده تجارت تسلیحات را از مجموع ۱۸۰ رأی، با ۱۵۴ رأی مثبت، ۲۳ رأی ممتنع و ۳ رأی منفی ایران،

سوریه و کره شمالی، تصویب کرد (Kimball, 2013: 1). معاهده تجارت تسلیحات در ۲۴ دسامبر ۲۰۱۴ (۳ دی ۱۳۹۳) با تودیع پنجاهمین سند تصویب معاهده به دبیر کل سازمان ملل متحد به‌عنوان امین معاهده لازم‌الاجراء گردید. هم‌اکنون این معاهده توسط ۱۳۱ دولت امضاء و ۹۳ دولت آن را تصویب نموده‌اند (United Nations Office for Disarmament Affairs, 2017: 1). در حقوق بین‌الملل تا پیش از تصویب نهایی معاهده تجارت اسلحه قواعد دقیقی برای نظارت بر تجارت اسلحه و مهمات و به‌طور خاص سلاح‌های متعارف وجود نداشت (عسکری و حسین نژاد، ۱۳۹۵: ۱۷۴-۱۵۱). از همان ابتدا تلاش برای ایجاد جامعیت موضوعی در معاهده آغاز گردید. این معاهده علاوه بر موارد هفت‌گانه نظام ثبت سلاح‌های متعارف سازمان ملل (تانک‌های جنگی، وسایل نقلیه مسلح، سامانه‌های توپخانه کالیبر بزرگ، هواپیماهای جنگی، بالگردهای تهاجمی، کشتی‌های جنگی، موشک‌ها و وسایل پرتاب (پرتابگر) موشک)، شامل موضوع سلاح‌های کوچک و سبک نیز می‌گردد. همچنین الزام‌آور بودن معاهده برای اعضا، جامعیت شمول از تولیدکننده تا مصرف‌کننده نهایی، ارتباط آن با مسائل مهمی همچون صلح و امنیت، حقوق بشر، حقوق بشردوستانه، تروریسم، جرائم سازمان‌یافته فراملی و خشونت جنسی یا خشونت علیه زنان و کودکان بر اهمیت توجه بیش‌ازپیش این موضوع افزود.

بدون شک جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از متأثرترین کشورها از معاهده تجارت تسلیحات در معرض تهدیدات و فرصت‌هایی قرار دارد. ارتباط مستقیم این معاهده با موضوعاتی همچون حقوق بشر، حقوق بشردوستانه، تروریسم، جرائم سازمان‌یافته فراملی، خشونت علیه زنان و کودکان و... از یک‌سو و گستردگی حوزه شمول این معاهده موجب شد که در صورت انفعال و وجود عملکرد نامناسب تهدیدات متعددی امنیت ملی و به‌خصوص امنیت نظامی و دفاعی کشورمان را تحت تأثیر قرار دهد. درعین حال بومی بودن صنایع دفاعی کشور، عدم ذکر برخی ممنوعیت و محدودیت‌ها، وجود حق تحفظ در معاهده، فرصت-تهدید بودن بسیاری از موارد تصریح‌شده در معاهده و ظرفیت بالای

جمهوری اسلامی ایران برای نقش‌آفرینی در حوزه تسلیحات متعارف خود فرصت‌های مناسبی است که می‌توان در افزایش ضریب امنیت کشورمان از آن بهره گرفت. بر این اساس، ضرورت مذاقه در موضوع تجارت تسلیحات بیش‌ازپیش ادراک می‌شود که پژوهش حاضر تلاشی در این راستا است. این پژوهش، با استفاده از شیوه توصیفی-تحلیلی و باهدف بررسی تهدیدات و فرصت‌های معاهده تجارت تسلیحات برای جمهوری اسلامی ایران، به این پرسش اصلی پاسخ خواهد داد که معاهده تجارت تسلیحات چه تهدیدات و فرصت‌هایی را برای جمهوری اسلامی ایران بر جای خواهد گذاشت؟

۱- بررسی مفاد معاهده تجارت تسلیحات

معاهده تجارت تسلیحات نخستین معاهده حقوقی الزام‌آور در جهت تنظیم تسلیحات است (Sthol, 2017: 3). سعی خواهد شد مهم‌ترین مفاد این معاهده از منظر حقوق بین‌الملل بررسی شود و به دلیل تعدد مفاد معاهده و حیطه وسیع تفسیر به مهم‌ترین موضوعات معاهده اشاره شود.

۱-۱. عنوان معاهده

عنوان پیشنهادشده برای معاهده، دقیقاً عنوان و دستورالعمل پیشنهادی قطعنامه ۶۴/۴۸ مجمع عمومی ملل متحد است (A/RES/68/48). دو نکته مهم در این خصوص لازم به توضیح است. اول اینکه عنوان به واژه "تسلیحات ۱" و نه واژه "تسلیحات متعارف ۲" اشاره دارد؛ بااین‌حال حوزه معاهده تنها بر موضوع تسلیحات متعارف متمرکز شده است. این مهم از

^۱ Arms

^۲ Conventional Arms

هنوز تعریف دقیقی از تسلیحات متعارف که مورد اجماع باشد وجود ندارد، اما به‌طور کلی به تسلیحات غیر کشتار جمعی، تسلیحات متعارف می‌گویند. در واژه‌نامه نظامی وزارت دفاع ایالات‌متحده نیز واژه تسلیحات متعارف، تعریف نشده است و تنها به تعریف سلاح‌های کشتار جمعی بسنده شده است که بر اساس آن سلاح‌های کشتار جمعی یعنی "تسلیحات شیمیایی، بیولوژیک، رادیولوژیک یا هسته‌ای که قادر به انجام تخریب بالا گردند یا موجب حادثه‌ای

گسترده شوند". (Dictionary of Military and Associated Terms, 2015: 264)

دستورالعمل قطعنامه ۶۴/۴۸ عاریت گرفته شده است؛ با این حال نبایستی از این موضوع چشم‌پوشی کرد که با توجه به عنوان عام معاهده، احتمال افزایش حوزه تسلیحات متعارف در آینده نیز وجود دارد. نکته دوم اشاره معاهده به واژه "تجارت"^۱ است که در برابر واژه "انتقال"^۲ که پوششی وسیع‌تر دارد، قرار گرفته است. واژه تجارت در مفهوم عمومی به عمل خرید و فروش کالاها و خدمات اشاره دارد (سماواتی، ۱۳۸۲: ۳۵)؛ در حالی که واژه انتقال که به‌طور عمومی در معاهدات خلع سلاحی به کار می‌رود، شامل مفاهیمی همچون هدیه^۳، هبه^۴ و امانت^۵ نیز می‌گردد. با این تفاسیر، تعریف دقیق حوزه تجارت در معاهده تجارت تسلیحات مبهم باقی مانده است (Geneva Academy, 2013: 7).

۲-۱. هدف و مقصود معاهده

متن معاهده تصریح می‌دارد که: "هدف این معاهده عبارت است از:

- ایجاد بالاترین معیارهای بین‌المللی ممکن جهت تنظیم یا بهبود مقررات تجارت بین المللی تسلیحات متعارف؛
  - جلوگیری و ریشه‌کنی تجارت غیرقانونی تسلیحات متعارف و جلوگیری از انحراف آنها؛
به‌منظور:
  - مشارکت در صلح و امنیت و ثبات بین‌المللی و منطقه‌ای؛
  - کاهش رنج بشری؛
  - ارتقاء همکاری، شفافیت و اقدام مسئولانه دولت‌های عضو در تجارت بین‌المللی تسلیحات متعارف در نتیجه اعتمادسازی بین دولت‌های عضو. (The Text of ATT,)
- (Aat. 1

^۱ Trade

^۲ Transfer

^۳ Gift

^۴ Lease

^۵ Loan

لازم به توضیح است که واژه Object به واژگان goal و aim معنا شده است اما واژه Purpose در معنای عمومی آن، دلیل بر آن چیزی است که انجام شده یا ایجاد شده یا برای چیزهایی وجود داشته است. از ابتدای طرح موضوع معاهده تجارت تسلیحات، برخی کشورها خواستار پوشش تجارت غیرقانونی بودند، درحالی که اکثریت کشورها خواستار تنظیم تمامی تسلیحات بودند. شایان ذکر است که تجارت غیرقانونی تسلیحات توسط مجمع عمومی ملل متحد تعریف شده است که طبق آن تجارت بین‌المللی تسلیحات که در تعارض با حقوق دولت‌ها و یا حقوق بین‌الملل باشد. (A/RES/46/36 H, Point 7).

این ماده به دو قسمت تقسیم شده است. قسمت اول به هدف معاهده پرداخته است. هدف نخست طرح موضوع تنظیم یا بهبود مقررات تجارت بین‌المللی است که معاهده خواستار ایجاد بالاترین معیارها است. هدف دوم جلوگیری و ریشه‌کنی تجارت غیرقانونی تسلیحات متعارف و جلوگیری از انحراف آنهاست. در قسمت دوم به بحث مقاصد پرداخته شده است که بند اول آن مشارکت در یکی از اهداف منشور یعنی صلح و امنیت بین‌المللی است. بند دوم یک هدف بشردوستانه تحت عنوان "کاهش آلام بشری" است. بند سوم نیز به همکاری و مشارکت دولت‌ها در تجارت بین‌المللی تسلیحات، به‌عنوان ابزاری برای افزایش کارایی است.

۲-۲. حوزه معاهده

حوزه معاهده را می‌توان به دو حوزه محصول و حوزه تجاری پوشش داده شده تقسیم کرد.

۱-۲-۲. حوزه محصول

در طول مذاکرات، دامنه (حوزه) معاهده، محور مرکزی و نقطه ثقل مباحث بود؛ علاوه بر آن، ممنوعیت‌ها و معیارهای عدم پذیرش اجازه انتقال تسلیحات متعارف نیز مورد بحث بود. در نهایت متن نهایی معاهده، هفت دسته تسلیحات ذکر شده در نظام ثبت تسلیحات متعارف شامل؛ تانک‌های جنگی، وسایل نقلیه جنگی مسلح، سامانه‌های توپخانه کالیبر بزرگ، هواپیماهای رزمی، بالگردهای تک، کشتی‌های جنگی، موشک‌ها و وسایل پرتاب

پرتابگرهای) موشک و نیز سلاح‌های کوچک و سبک را در بر گرفت. در معاهده، علاوه بر این دسته از تسلیحات، اجزاء، قطعات و مهمات نیز تحت پوشش قرار گرفته‌اند. معاهده تجارت تسلیحات، برای واژه مهمات هر دو واژه Ammunition و Munition آمده است. این موضوع که معاهده مهمات را پوشش دهد یا خیر، شدیداً مورد چالش بود. ایالات متحده آمریکا به‌ویژه و برخی از دیگر کشورها همچون روسیه به شدت مخالف بودند، درحالی که برخی از دیگر کشورها عدم درج مهمات در معاهده را ضرورتی برای هدف معاهده و کاهش رنج و آلام بشری دانستند؛ اما در این راستا ماده ۳ معاهده برخی تعهدات را بر کشورها بار می‌کند. نخستین تعهد، ایجاد و حفظ یک نظام کنترل ملی جهت تنظیم صادرات مهمات تسلیحات تحت پوشش معاهده است و تعهد دوم رعایت ترتیبات ممنوعیت‌ها و صادرات و ارزیابی صادرات (مواد ۶ و ۷) قبل از صدور است. در بحث مهمات یک محدودیت در معاهده آورده شده است. اینکه وسایل بایستی توسط سلاح‌های متعارف شلیک، پرتاب یا تحویل شوند. این تعریف شامل بمب‌ها، گلوله توپ^۱، موشک‌ها و گلوله تفنگ^۲ می‌شود، ولی مین‌های زمینی^۳ و حتی دریایی و نارنجک‌های^۴ پرتاب‌شده توسط فرد را در بر نخواهد گرفت. البته طبق تعریف نارنجک‌ها یا گلوله‌های اشک‌آور پرتاب‌شونده از تفنگ یا سکوی پرتاب را نیز در برمی‌گیرد. علاوه بر آن، بخش‌ها و قطعاتی در این معاهده تحت پوشش قرار گرفته که قابلیت مونتاژ تسلیحات تحت پوشش را داشته است. این اصل در تمامی مذاکرات مرتبط چندجانبه برای هنجارهای خلع سلاحی به شدت مورد تأکید کشورها و به‌خصوص کشورهای جهان سوم است. یکی از موضوعاتی که به‌خصوص در کنفرانس سال ۲۰۱۲ بحث شد، پوشش و یا عدم پوشش حوزه اجزاء و قطعات در معاهده تجارت تسلیحات بود (General Assembly A/CONF-217/4)

¹ Shells

² bullet

³ landmine

⁴ grenades

تحت پوشش قرار گرفتن موضوع اجزاء و قطعات در معاهده موضوعی جدید است. حتی در دسته‌بندی موضوع تجارت تسلیحات در موسسه صلح استکهلم، اجزاء و قطعات در یک دسته‌بندی جداگانه قرار نگرفته است. هرچند تعریفی از اجزاء و قطعات ارائه نشده است، ولی طبیعتاً در اجزاء و قطعات شامل تجهیزات دو منظوره نیز می‌شود. قسمت عمده‌ای از تجهیزات دفاعی تولیدی کشورها در دسته‌بندی تجهیزات دو منظوره قرار می‌گیرد. شاید همین مهم موجب گردیده که در بحث‌های مهمی همچون انحراف، گزارش دهی و... موضوع اجزاء و قطعات مستثنی شد. (Wettewick, 2013: 3) حامیان درج موضوع اجزاء و قطعات در معاهده این ایده را داشتند که "سلاح‌های مدرن و تجهیزات نظامی بدون اجزاء و قطعات نمی‌توانند ایجاد و یا نگهداری شوند. بدون تنظیم تجارت اجزاء و قطعات، به موازات تنظیم تجارت تسلیحات، کاهش اثر تجارت تسلیحات غیرمسئولانه بر حقوق بشر، امنیت و توسعه امکان‌پذیر نخواهد بود و همچنین تجارت تسلیحات ضعیف در حوزه اجزاء به کاربران غیرمسئول در دور زدن تحریم‌های تسلیحاتی کمک می‌کند (Oxfam International, 2017: 2).

۲-۲-۲. حوزه تجاری پوشش داده‌شده

در بند ۲ ماده ۲ معاهده آمده است که:

"در راستای مقاصد این معاهده، فعالیت‌های تجاری بین‌المللی شامل صادرات، واردات، عبور، انتقال و واسطه‌گری به‌عنوان انتقال نام‌برده می‌شود" با مذاقه در اسناد بین‌المللی و نظرات علمای علم حقوق، در تعریف واژگان صادرات، واردات، انتقال و دلالتی آمده است:

صادرات: تسلیحات، اجزاء، قطعات و مهماتی (دامنه معاهده) که از مرز یک کشور خارج می‌شود.

واردات: تسلیحات، اجزاء، قطعاتی و مهماتی (دامنه معاهده) که از خارج از مرزهای یک کشور وارد می‌شود.

انتقال: گونه‌ای از عبور یک محموله از یک حامل (چند حامل از یک مسیر) به جای دیگر.

دلالتی: واژه دلالتی در حقوق بین‌الملل تعریف نشده است؛ اما به طور عمومی به معنای فرایند مذاکراتی در بحث تسلیحات توسط یک عامل^۱ یا واسطه‌ای^۲ که در حق الزحمه یا پاداش^۳ دخیل است. هر دو واژه دلال و دلالتی در پروتکل سلاح-های آتش‌زا نیز آمده‌اند ولی در هیچ کدام تعریف نشده است (سماواتی، ۱۳۸۲: ۳۴). در بندهای ۸ و ۹ گزارش گروه کارشناسان دولتی در واسطه‌گری غیرقانونی سلاح‌های کوچک و سبک در سال ۲۰۰۷ نیز آمده است: بند ۸ پروتکل سلاح‌های آتش‌زا: یک دلال سلاح‌های کوچک و سبک می‌تواند به عنوان فرد یا نهادی باشد که به عنوان واسطه اقدام به برقراری تماس با افراد، ترتیبات و نهادهای مرتبط با سلاح‌های کوچک و سبک درازای برخی منافع چه مالی و چه گونه‌های دیگر نماید. بند ۹ پروتکل سلاح‌های آتش‌زا: در چارچوب فعالیت‌های دلالتی مرتبط با سلاح‌های کوچک و سبک یک فعالیت دلالتی ممکن است، در موارد ذیل باشد:

- در خصوص پیدا کردن فرصت‌های مالی با یک یا چند نفر؛
- قرار دادن طرف‌های مرتبط مقابل هم؛
- کمک به طرف‌ها در ارائه، ترتیب دادن، تسهیل توافقی‌ها یا تسهیل معاملات آن‌ها؛
- کمک به اعضاء در به دست آوردن اسناد ضروری؛
- کمک به اعضا در ترتیب دادن پرداخت‌های ضروری. (General Assembly, 2007, A/62/163).

این واسطه‌های تسلیحاتی ممکن است یک شخص حقیقی (یک یا چند نفر) یا شخص حقوقی (یک یا چند شرکت) باشد (Wood, 2007: 1).

^۱ Agent

^۲ Intermediary

^۳ Remuneration

۲-۳. ممنوعیت‌ها و محدودیت‌ها در معاهده

معاهده تجارت تسلیحات هر نوع انتقال تسلیحات، مهمات، اجزاء و قطعات مرتبط با تسلیحات متعارف را مشروط بر آنکه به نقض تحریم‌های شورای امنیت، تکالیف مربوط به دولت‌ها، نسل‌کشی، جرائم علیه بشریت و... شود ممنوع کرده است. طبق مواد ۶ و ۷ معاهده تجارت تسلیحات، انتقال اقلام هفت‌گانه ثبت تسلیحات متعارف سازمان ملل به همراه اجزاء، قطعات و مهمات آن به کشورهایی که اقدامات ذیل را انجام دهند، ممنوع و یا محدود گردیده است:

- ارتکاب به نسل‌کشی (ماده ۶)
- جرائم علیه بشریت (ماده ۶)
- نقض جدی کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو (ماده ۶)
- نقض صلح، تهدید علیه صلح و اقدام به تجاوز (ماده ۶)
- حمله علیه اهداف غیرنظامی یا نظامیان تحت حمایت (ماده ۶)
- کشور تحت تحریم شورای امنیت به‌ویژه تحریم‌های تسلیحاتی (ماده ۶)
- ناقض تکالیف بین‌المللی که آن دولت عضو آن است به‌ویژه توافقاتی که به انتقال یا حمل و نقل غیرقانونی تسلیحات متعارف مربوط است (ماده ۶)
- عمل تضعیف‌کننده صلح و امنیت (ماده ۷)
- ارتکاب یا تسهیل نقض جدی حقوق بشر دوستانه (ماده ۷)
- ارتکاب یا تسهیلی که تخلف از کنوانسیون‌ها یا پروتکل‌های مرتبط با تروریسم که دولت عضو صادرکننده عضو آن است (ماده ۷)
- ارتکاب یا تسهیل اقدامی که تخلف از کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های بین‌المللی مرتبط با جرائم سازمان‌یافته فراملی دولت عضو صادرکننده است (ماده ۷)
- ارتکاب یا تسهیل اقدامات جدی خشونت جنسی یا اقدامات جدی خشونت علیه زنان و کودکان (ماده ۷).

۲-۴. رابطه معاهده با دیگر موافقت‌نامه‌های بین‌المللی

ماده ۲۶ معاهده، به یک نکته بسیار مهم اشاره نموده است. در این ماده، قواعد مرتبط با اجرای معاهده و ارتباط آن با دیگر موافقت‌نامه‌های بین‌المللی تشریح شده است. در بند اول این ماده آمده است که:

"اجرای این معاهده به تکالیف متعهد شده دولت‌های عضو در صورت تطابق با معاهده در ارتباط با موافقت‌نامه‌های بین‌المللی موجود و آینده‌ای که آن دولت، عضو آن است، لطمه‌ای وارد نخواهد کرد"

این ماده و دو بند آن یکی از مناقشه‌انگیزترین موارد معاهده تجارت تسلیحات است که بحث‌های زیادی در خصوص آن صورت گرفته بود. این عبارت برگرفته از جمله نخست ماده ۵(۲) پیش‌نویس معاهده در سال ۲۰۱۲ است. بسیاری از کشورها با این بند مخالفت کرده‌اند و دلیل آن را یکی از مفرهای معاهده تجارت تسلیحات می‌دانستند. لازم به توضیح است که فرانسه مهم‌ترین طرفدار درج این عبارت در معاهده بود. عبارت "Consistent with this treaty" تعریف‌نشده است و توضیحی کلی است که دولت‌ها می‌توانند در موافقت‌نامه‌های دفاعی خود با ادعای تطابق حداقلی با معاهده تجارت تسلیحات، از تعهدات خود ذیل معاهده خارج شوند. حتی عبارت "تطابق کامل" نیز در مذاکرات مطرح نگردید که در صورتی کشوری به تعهدات ذیل موافقت‌نامه‌های خود استناد نماید کاملاً مطابق با معاهده تجارت تسلیحات است.

همچنین در بند ۲ نیز آمده است که:

"این معاهده به‌عنوان مبنایی برای باطل کردن موافقت‌نامه‌های همکاری دفاعی

منعقدشده بین دولت‌های عضو این معاهده مورد استناد قرار نخواهد گرفت"

در خصوص این بند نیز جدل‌های بسیاری صورت گرفت. این بند نیز از دومین جمله ماده ۵(۲) پیش‌نویس سند معاهده تجارت تسلیحات در جولای ۲۰۱۲ عاریت گرفته شده است.

پیشنهاددهنده و پشتیبان اصلی این بند کشور هند بود. البته واژه‌هایی از متن پیشنهادی هند حذف شد. متن نهایی سند این گونه است.

"Shall not be cited as grounds for voiding defense cooperation agreement between states parties to this treaty"

در پیش‌نویس سند ۲۰۱۲ میان واژگان "voiding" و "defense cooperation agreement" واژه "contractual obligations under" اضافه گردیده بود که در متن نهایی سند با آن مخالفت گردید. برخی از کارشناسان اعتقاد دارند که این بند یک مفر بزرگ در معاهده است و حتی برخی می‌توانند آن‌ها به‌عنوان مبنایی برای دادخواهی مالی علیه معاهده مورد استناد قرار دهند. معنای این بند آن است که برخی کشورها ممکن است از انعقاد قرارداد با سایر کشورها در حوزه دفاعی حتی در صورت عدم تطابق با معاهده تجارت تسلیحات اجتناب نکنند.

۲-۵. سایر موارد

علاوه بر مواردی که در بالا ذکر گردید، معاهده به موضوعات مهم دیگری نیز توجه نموده است. در این خصوص می‌توان به اجرای عمومی، حفظ سوابق، گزارش دهی، اجرا، همکاری و کمک بین‌المللی، کنفرانس دولت‌های عضو، دبیرخانه، حل و فصل اختلافات، اصلاحات، امضاء، تصویب، پذیرش، تأیید، الحاق، لازم‌الاجراء شدن، اجرای موقتی، مدت و کناره‌گیری، حق شرط، امین معاهده و متون معتبر اشاره کرد.

۲- معاهده تجارت تسلیحات و دیدگاه جمهوری اسلامی ایران

ایران مهم‌ترین کشوری بود که با سند نهایی معاهده تجارت تسلیحات مخالفت کرد و در حقیقت اجازه تصمیم‌گیری با اجماع را نداد. دلیل این مهم نیز کاملاً واضح بود، نقطه نظرات و دیدگاه‌های جمهوری اسلامی ایران در سند نهایی معاهده لحاظ نگردید. در مجموع دیدگاه‌های جمهوری اسلامی ایران در خصوص معاهده تجارت تسلیحات را می‌توان در چند محور زیر دسته‌بندی کرد.

۱-۲. چندجانبه‌گرایی

در محور نخست جمهوری اسلامی ایران بحث چندجانبه‌گرایی را مطرح نموده و تأکید بر اجماع برای حصول نتیجه مناسب و قطعی در حوزه خلع سلاح و کنترل تسلیحات متمرکز بر بحث معاهده تجارت تسلیحات داشت و اذعان داشت که حصول صلح و امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی تنها از طریق همکاری جدی بین‌المللی حاصل می‌شود. برای حصول این مهم، در جریان پاسخ به درخواست دبیر کل، جمهوری اسلامی ایران عوامل زیر را برای حصول موضوع بالا ضروری دانست:

- حفظ ثبات منطقه‌ای و بین‌المللی؛
- کاهش تنش منطقه‌ای و بین‌المللی؛
- اجتناب از اختلاف و حل مسالمت‌آمیز آن‌ها؛
- تقویت اقدامات برای مبارزه با تجارت غیرقانونی تسلیحات؛
- تقویت کنترل‌های ملی در موضوع انتقال تسلیحات؛
- اجتناب از اقدام یک‌جانبه که تخلف از تعهدات و الزامات منطقه‌ای و بین‌المللی است؛
- ایجاد و افزایش اعتماد متقابل؛
- ارتقاء هدف والای امنیت بین‌المللی برای همه، با کاهش تسلیحات و مخارج نظامی در پایین‌ترین سطح ممکن (General Assembly, A/62/278/add.2, 2007: 1-4).

۲-۲. دفاع مشروع

محور دوم موضع‌گیری‌های جمهوری اسلامی ایران بحث دفاع مشروع^۱ است. در تمامی بیانیه‌ها و دیدگاه‌های جمهوری اسلامی ایران در موضوع معاهده تجارت تسلیحات بر حاکمیت و حق ذاتی دولت‌ها در اکتساب، تولید، صادرات و واردات و حفظ تسلیحات متعارف برای دفاع مشروع و نیازهای دفاعی منطبق با ماده ۵۱ منشور تأکید شده است. جمهوری اسلامی ایران اعتقاد دارد که مطابق با اصول عدم‌مداخله و دخالت در امور داخلی

¹ Self-Defence

کشورها، معاهده بایستی به حق ذاتی تمامی دولت‌ها در تعیین آزادانه سیاست دفاعی کشورها در دفاع مشروع فردی و جمعی^۱ مطابق با ماده ۵۱ منشور ملل متحد احترام بگذارد.

۲-۳. کفایت اسناد کنونی

محور سوم دیدگاه‌های جمهوری اسلامی ایران، موضوع عدم نیاز به ایجاد یک معاهده جدید بود. جمهوری اسلامی ایران اعتقاد داشت موازین کنونی جوابگوی مشکلات هستند و ضرورتی به ایجاد معاهده جدید نیست. در حقیقت جمهوری اسلامی ایران اعتقاد داشت دو سند، نظام ثبت تسلیحات متعارف ملل متحد و همچنین برنامه اقدام سلاح‌های کوچک و سبک جوابگوی مشکلات کنونی هستند و مشکل اصلی عدم اجرای آن‌ها است.

جمهوری اسلامی ایران در پاسخ به درخواست دبیر کل سازمان ملل برای اجرای معاهده تجارت تسلیحات، بیان داشت که بین تجارت غیرقانونی هواپیماهای رزمنده، کشتی‌های جنگی، موشک‌ها و تانک‌های جنگی و سلاح‌های کوچک و سبک تفاوت است و طبق آمارهای جهانی بین ۶۰ تا ۹۰ درصد مرگ‌ومیرها در مخاصمات مسلحانه در اثر سلاح‌های کوچک است و تلاش برای مبارزه با تجارت غیرقانونی این گونه تسلیحات در برنامه اقدام سلاح‌های کوچک و سبک که با اجماع تصویب شد صورت می‌گیرد. علاوه بر آن سند ردیابی بین‌المللی نیز بر آن متمرکز شده است که این نشان می‌دهد مذاکرات در خصوص این موارد نبایستی قطع و مورد چشم‌پوشی واقع شود. مشکل کشورهای در حال توسعه نیز آن است که انتقال غیرقانونی سلاح‌های کوچک و سبک به آن‌ها صورت می‌گیرد و در حقیقت مقررات برنامه اقدام سلاح‌های کوچک و سبک توسط صادرکنندگان عمده رعایت نمی‌شود. (General Assembly, A/62/278/add.2, 2007: 1-4). جمهوری اسلامی ایران در بیانیه خود در کنفرانس مذاکراتی نخست بر این موضوع مهم تأکید مجدد کرد و اعلان داشت که ایران تنها هدف معاهده را پیشگیری از انحراف سلاح‌های متعارف به سمت بازارهای غیرقانونی می‌داند. از نظر جمهوری اسلامی ایران این معاهده، تجارت

¹ The Inherent Right of Individual or Collective Self-Defence

قانونی تسلیحات متعارف را تضمین و حق دولت‌ها را برای مشارکت آزادانه در انتقال و تجارت تسلیحات متعارف محترم می‌شمارد که برای حق ذاتی هر دولت در دفاع مشروع و امنیت خود ضروری است. (Khazaei, 2012: 1-2)

۴-۲. مسؤلیت محوری دولت‌های تولیدکننده

محور چهارم نقطه نظرات جمهوری اسلامی ایران تأکید بر نقش دولت‌های تولیدکننده و واردکننده عمده بود. جمهوری اسلامی ایران اعتقاد داشت عرضه بیش از اندازه سلاح به بازارها، موجبات بی‌ثباتی و تنش آفرینی شده است؛ بنابراین تولیدکنندگان و صادرکنندگان عمده تسلیحات بایستی مسؤلیت ویژه‌ای را در هر توافق عهده‌دار گردند. حتی جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۱۲ و در جریان مذاکرات دیپلماتیک معاهده تجارت تسلیحات، پیشنهاد داد لازم الاجرا شدن معاهده منوط به تصویب ۱۰ دولت عمده صادرکننده و ۱۰ دولت عمده واردکننده باشد (Khazaei, 2012: 1-2)

۵-۲. عدم تعریف مفهوم انتقال

عدم توافق جامع در تعریف مفهوم انتقال بین‌المللی تسلیحات متعارف و موارد مرتبط با آن، محور پنجم نقطه نظرات جمهوری اسلامی ایران بود. در این زمینه به علت عدم وجود تعریف جامع و متفق بین تمامی کشورها در اجرا و همچنین مباحث نظری بحث انتقال تفاوت‌های عمده‌ای وجود دارد. از جمله این موارد می‌توان به نهادهای مرتبط با موضوع، بحث تجهیزات دومنظوره، انتقال فنون، دانش و خدمات، مواد و اقلام و... اشاره کرد.

۶-۲. انتقال دانش

محور ششم موضوع عدم ایجاد اختلال در توسعه فنی و به تبع آن تأثیر بر سایر ابعاد زندگی به واسطه تأثیرپذیری در انتقال اجزاء و اقلام دومنظوره و دانش فنی مرتبط بود. جمهوری اسلامی ایران هرگونه توافق را منوط به عدم محدودیت و تضمین انتقال فناوری و دانش دانست. (Towards an arms trade treaty, 2007: 1-4).

۷-۲. ارتباط معاهده با عوامل بی‌ثبات‌سازی

محور بعدی، ارتباط معاهده با عوامل بی‌ثبات‌سازی همچون تروریسم، قاچاق مواد مخدر و جنایات سازمان‌یافته است. جمهوری اسلامی ایران مهم‌ترین عامل بی‌ثبات‌ساز و مرتبط با این موضوعات را قاچاق و انتقال غیرقانونی سلاح‌های کوچک و سبک می‌داند که قبل از هر اقدامی بایستی بر این موضوع تمرکز شود.

۸-۲. حق ذاتی تولید و صادرات

محور هشتم دیدگاه‌های جمهوری اسلامی ایران حق ذاتی دولت‌ها در تولید و صادرات تسلیحات است که نبایستی در این حق دولت‌ها اختلال ایجاد گردد و بایستی طبق قوانین و مقررات ملی علامت‌گذاری و ثبت سلاح‌ها صورت گیرد. علاوه بر اینکه این مهم در دیدگاه اعلامی جمهوری اسلامی ایران به دبیر کل در سال ۲۰۱۲ و نیز در قالب بیانیه اعلان گردید. در این بیانیه اعلام شد معاهده تجارت تسلیحات بایستی حق ذاتی و جدانشدنی هر دولت در اکتساب از منابع خارجی، تولید، تهیه، حفظ، صادرات و واردات انتقال تسلیحات متعارف، اجزا و قطعات و تمامی فناوری‌ها، دانش، خدمات، تجهیزات یا مواد مرتبط در تولید، حفظ، استفاده یا واردات و صادرات را محترم بشمارد (Khazaei, 2012: 1-2).

۹-۲. عدم تبعیض

محور نهم از دیدگاه‌های جمهوری اسلامی ایران در خصوص معاهده، عدم تبعیض و عدم تأثیرپذیری معاهده از هرگونه تفسیر و بهره‌گیری سیاسی از معاهده است. جمهوری اسلامی ایران رسماً اعلام کرد تصمیمات بانگیزه‌های سیاسی توسط برخی ارکان بین‌المللی در موضوع تحمیل تحریم‌ها نبایستی جایی در معاهده داشته باشد (Khazaei, 2012: 1-2). همچنین معاهده بایستی یک سند متوازن، غیر تبعیض‌آمیز و قابل کاربرد جهانی باشد و به‌هیچ‌وجه، مقررات آن نبایستی شرایط مداخله را در یک دولت فراهم آورد. (Al Habib, 2010: 1-3).

۳- تهدیدها و فرصت‌های معاهده

۳-۱. تهدیدهای معاهده تجارت تسلیحات

معاهده تجارت تسلیحات به‌عنوان سندی حقوقی، دارای پیچیدگی‌های متعددی است. از جمله این پیچیدگی‌ها وجود چالش‌ها و تهدیدات فراوان در متن معاهده برای دولت‌های درگیر با این معاهده و از جمله جمهوری اسلامی ایران است. به‌اختصار هر یک از موارد موردبررسی قرار خواهد گرفت.

۳-۱-۱. ارتباط دادن معاهده با موضوع تجارت غیرقانونی تسلیحات

در طرح ابتدایی معاهده تجارت تسلیحات، مقرر شده بود که معاهده تنها بر تجارت غیرقانونی تسلیحات متمرکز شود. با این حال بانیا و پشتیبانان معاهده با استدلال تأثیر تجارت قانونی بر تجارت غیرقانونی، آن را به‌عنوان یکی از اهداف معاهده مطرح ساختند. به‌عبارت‌دیگر یکی از اهداف معاهده تجارت تسلیحات جلوگیری و ریشه‌کنی تجارت غیرقانونی تسلیحات متعارف و جلوگیری از انحراف آن‌ها بیان شده است. با نگاهی به سند برنامه اقدام به‌عنوان مبنای مبارزه، ریشه‌کنی و امحاء تجارت غیرقانونی سلاح‌های کوچک و سبک، پی به تداخل حوزه معاهده تجارت تسلیحات در برنامه اقدام می‌بریم. هرچند جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از فعال‌ترین اعضای برنامه اقدام سلاح‌های کوچک و سبک در فرایند ایجاد و تکوین آن دخالت داشته است ولی در آن سند موضوعاتی همچون واسطه‌گری و کمک به جنبش‌های آزادی‌بخش جزئی از خطوط قرمز ایران بود. این دو موضوع به‌عنوان مهم‌ترین دغدغه‌های جمهوری اسلامی ایران همواره مدنظر قرار داشت؛ چراکه با توجه به شرایط ایران و وجود تحریم‌های تسلیحاتی از یک‌سو و آرمان جمهوری اسلامی مبنی بر کمک به جنبش‌های اسلامی و آزادی‌بخش مانند حزب‌الله و حماس، این موارد می‌تواند آسیب‌زا و موجب اختلال باشد؛ بنابراین هرچند خود معاهده تجارت تسلیحات در موضوعاتی چون جنبش‌های آزادی‌بخش و حتی بازیگران غیردولتی ورود نکرده است، ولی ذکر موضوع مبارزه با تجارت غیرقانونی تسلیحات به‌عنوان یکی از

اهداف معاهده، ظرفیت طرح این مسائل را حداقل در ابعاد سیاسی علیه جمهوری اسلامی ایران خواهد داشت. علاوه به ذکر این موضوع مهم، در مورد رویه بین‌المللی خارج از معاهده نیز قابل تأمل است. در دو قطعنامه ۲۱۱۷ (۲۰۱۳) و ۲۲۲۰ (۲۰۱۵)، موضوعات تجارت قانونی و تجارت غیرقانونی در کنار هم قرار گرفته‌اند. ذکر اسناد سیاسی همچون برنامه اقدام، نظام ثبت تسلیحات متعارف، سند ردیابی بین‌المللی در کنار معاهده تجارت تسلیحات به‌عنوان یک سند حقوقی الزام‌آور نشان از تصمیم قدرت‌های بزرگ و به‌ویژه کشورهای غربی برای در هم آمیختن این موضوعات دارد. در نتیجه به نظر می‌رسد در صورت تعامل قدرت‌های بزرگ و به‌ویژه روسیه، چین و ایالات متحده در خصوص موضوع معاهده تجارت تسلیحات، عملاً شاهد یک رویه بین‌المللی یکسان در حوزه تجارت تسلیحات متعارف باشیم؛ بنابراین در صورت توافق صادرکنندگان اصلی تسلیحات برای ایجاد یک رویکرد یکسان، تجاری و تبادل اطلاعات و حجم تجارت تسلیحات و ثبت بین‌المللی آن‌ها، علاوه بر تعیین دقیق حجم مراودات تجاری، ظرفیت اختلال در صادرات و واردات کشورهای غیرهمسو با غرب همچون جمهوری اسلامی ایران متصور است.

۲-۱-۳. انگاشت هدف معاهده به‌عنوان ایجادکننده بالاترین معیارهای بین-

المللی ممکن جهت تنظیم یا بهبود مقررات تجارت بین‌المللی تسلیحات

کشورهای غربی از همان ابتدای مذاکرات برای انعقاد یک سند در خصوص تجارت تسلیحات، این موضوع را به تکرار در دستور کار قرارداداند که معاهده تجارت تسلیحات، یک معاهده خلع سلاحی نیست. از نظر آن‌ها این معاهده یک معاهده انسانی است که ابزاری برای کمک به معیارهای انسانی نیز است. معیارهای انسانی مدنظر غرب نیز عبارت‌اند از حقوق بشر، حقوق بشردوستانه، تروریسم و غیره. نکته مهم در خصوص این معیارها آن است که برای میزان اعتبار آن‌ها، واحد سنجش یکسانی و متفق‌القولی وجود ندارد و عملاً تمامی معیارها، در عمل به‌صورت دوگانه اجرا می‌شوند. حال با وجود این معضل در اجرا و حتی معیارها، کشورهای غربی تلاش نموده‌اند معاهده تجارت تسلیحات

را به‌عنوان ابزاری برای ایجاد بالاترین معیارهای بین‌المللی ممکن جهت تنظیم یا بهبود مقررات تجارت بین‌المللی تسلیحات قرار دهند. تقریر این بند در معاهده به‌عنوان هدف معاهده، متضمن تهدیدات گوناگونی است که می‌توان با استناد به آن تنظیم تسلیحات را به معیارهای موردنظر غرب گره زد.

۳-۱-۳. ارتباط موضوعات صلح و امنیت بین‌المللی، حقوق بشر و حقوق بین-

الملل بشردوستانه با معاهده

در دو ماده شش و هفت معاهده، ممنوعیت‌ها و محدودیت‌هایی در حوزه تجارت برای موضوعاتی همچون صلح و امنیت بین‌المللی، حقوق بشر، حقوق بشردوستانه بین‌المللی و تروریسم پیش‌بینی شده است. ذیل این موضوعات مسائلی همچون نسل‌کشی، جرائم علیه بشریت، نقض جدی کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، حمله علیه اهداف غیرنظامی و یا نظامیان تحت حمایت، جرائم جنگی، نقض‌های جدی حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه، تروریسم، جرائم سازمان‌یافته فراملی، خشونت جنسی، خشونت علیه زنان و کودکان طرح گردیده است. این موارد و ارتباط آن‌ها با تجارت تسلیحات در دودسته مطرح شده است. دسته نخست ممنوعیت کامل تجارت تسلیحات و دسته دوم ایجاد محدودیت در صادرات و عدم مجوز صادرات است. بدیهی است که موازین مطرح شده در معاهده، شامل مسائلی می‌شوند که عملاً اتفاق‌نظری در خصوص آن‌ها در کشورها وجود ندارد و رویه اجرایی نشان داده است که برخوردهای سیاسی، تبعیض‌آمیز و مغرضانه در این موارد بسیار شدت دارد.

۴-۱-۳. نبود یک سازمان راستی آزما

در معاهده تجارت تسلیحات برای روند راستی آزمایی اقدامات کشورها، چارچوب اقدام، به خود کشورها و به‌خصوص کشورهای صادرکننده سپرده شده است. برای مثال طبق ماده ۷، در صورت ممنوع بودن صادرات، دولت‌های عضو صادرکننده قبل از صدور مجوز تسلیحاتی که در صلاحیت دارد را بر طبق نظام کنترل ملی خود و به روش بی‌طرفانه و غیر

تبعیض آمیز اقدام نماید. به طور کلی طبق ماده ۷ کشورهای صادرکننده، صادرات و مجوز صادرات را بر طبق اختیار خود و موازین تعیین شده را صادر می نماید. علاوه بر آن دولت واردکننده نیز اقدامات لازم برای تضمین ارائه اطلاعات مرتبط را به عمل آورد. این اقدامات می تواند شامل کاربرد نهایی استفاده کننده یا استفاده کننده نهایی باشد. همچنین تنظیم واردات تسلیحات و ارائه اطلاعات در خصوص مجوز صادرات معلق یا واقعی بر عهده این کشورها نهاده شده است. وظیفه و جلوگیری از انحراف تسلیحات نیز بر عهده دولت های درگیر نهاده شده است. علاوه بر آن حفظ سوابق، گزارش دهی، اجرای همکاری بین المللی و کمک و مساعدت بر عهده دولت ها نهاده شده است. مجموع این اقدامات و پیش بینی های صورت گرفته در معاهده نشان می دهد که سازوکاری مستقل برای نظارت بر حسن اجرای معاهده پیش بینی نشده است. هر چند کشورها می توانند این سازوکار را پیش بینی و پیشنهاد نمایند، ولی در حال حاضر خود دولت ها صلاحیت دار این مهم هستند. این موضوع ابعادی پیچیده و چندپهلوی دارد. از یک طرف تصمیم گیری خود کشورها و نبود یک چارچوب مدون و تنظیم شده می تواند زمینه ساز اقدامات سیاسی و موضع گیری ها بر اساس معیارهای دوگانه باشد. از آنجایی که تسلیحات مدرن و پیشرفته نیز بیشتر در اختیار کشورهای قدرتمند هستند، بنابراین بایستی برخوردهای سیاسی و تبعیض آمیز را مدنظر قرارداد که زمینه ایجاد محدودیت هایی در خرید و یا حتی فروش تسلیحات جمهوری اسلامی ایران را فراهم خواهد آورد.

۲-۳. چالش های معاهده تجارت تسلیحات

مهم ترین چالش های موجود این معاهده با توجه به شرایط جمهوری اسلامی ایران مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد.

۱-۲-۳. حقوق و تعهدات نامتوازن

ساختار معاهده تجارت تسلیحات به گونه ای است که کشورهای صادرکننده در حال توسعه ارزیابی کشورهای واردکننده و انتقال دهنده هستند. به دیگر سخن، معاهده برای کشورهای

صادرکننده و صادرات آن‌ها محدودیتی ایجاد نمی‌کند، بلکه موازینی برای آن‌ها ساختار-دهی و چارچوب داده‌شده است تا بر طبق آن اقدام نمایند. همچنین معاهده در خصوص ذخایر موجود و تلاش برای تولید تسلیحات سکوت کرده است و به‌جای آن بر کشورهای انتقال‌دهنده، واردکننده و فرایندهای اجرایی تمرکز ویژه‌ای نموده است. برای درک بهتر موضوع، توجه و مذاقه در مواد ۷ و ۸ نشان‌دهنده تفاوت و عدم توازن در حقوق و معاهدات است. در ماده ۷ پیش‌بینی شده است دولت‌های صادرکننده قبل از صدور مجوز صادرات، بر اساس نظام کنترل ملی خود و با روشی بی‌طرفانه و غیر تبعیض‌آمیز اقدام به ارزیابی نماید و معیارهایی همچون نقض جدی حقوق بشردوستانه بین‌المللی، نقض جدی حقوق بشر بین‌المللی، تروریسم و ... را مدنظر قرار دهد. در مقابل این معیارهای ارزیابی به‌عنوان موازین صادرات، کشورهای عضو واردکننده تعهداتی را پذیرفته‌اند. ازجمله این تعهدات می‌توان به تضمین ارائه اطلاعات مرتبط و مناسب به دولت عضو صادرکننده ازجمله کاربرد نهایی استفاده یا استفاده‌کننده نهایی و همچنین اقدامات برای تنظیم واردات تسلیحات اشاره کرد. حال با توجه به شرایط جمهوری اسلامی ایران و نکات و مباحث مطرح در این معاهده، این برداشت متصور است که جمهوری اسلامی ایران در صورت نیاز به خرید تسلیحات متعارف تحت پوشش معاهده با موانع و محدودیت‌های فراوانی روبرو است. از طرف دیگر فناوری‌های پیشرفته در این دسته قرار گرفته‌اند و در معاهده برای اجزاء، قطعات و مهمات وابسته به این فناوری‌ها مقره‌ایی وجود دارد که برای محصول نهایی وجود ندارد. این مهم نکته‌ای قابل توجه است که بایستی مورد مذاقه قرار گیرد، چراکه کشورهای صاحب فناوری و صادرکننده تسلیحات در صادرات محصول نهایی (اقلام هفت‌گانه نظام ثبت و سلاح‌های کوچک و سبک) حساسیت ویژه‌ای دارند و در مقابل برای اجزاء، قطعات و مهمات آن‌ها که از فناوری سطح پایین‌تری برخوردار هستند و جمهوری اسلامی ایران نیز بسیاری از این محصولات را تولید و صادر می‌کند، محدودیت کمتری قائل شده‌اند. دلیل این اقدام کاملاً واضح است. این کشورها فناوری‌های پیشرفته

خود را به‌عنوان صنایع دارای فناوری پیشرفته در انحصار خود نگه می‌دارند و در محصولاتی که کشورهای همچون ایران توانایی تولید و صادرات آن را دارد، مسیرهایی همچون انحراف، گزارش دهی واسطه‌گری و... را باز گذاشته تا بازاری رقابتی با ویژگی-های مدنظر آن‌ها ایجاد گردد؛ بنابراین می‌توان از معاهده این‌گونه برداشت نمود که جمهوری اسلامی ایران در واردات سلاح‌های تصریح‌شده در بند ۱ ماده ۶ (اقلام هفت‌گانه نظام ثبت تسلیحات متعارف و سلاح‌های کوچک و سبک) با موانع متعددی روبرو خواهد بود و از سوی دیگر در صادرات محصولات خود که از سطح پایین‌تری از فناوری برخوردارند، نیز با موانع متعدد در فروش روبرو است؛ چراکه علاوه بر موازین طراحی‌شده برای صادرات، در توزیع آن با یک بازار رقابت غیررسمی و سخت روبرو است.

۲-۲-۳. استثنای انتقال تسلیحات (موافقت‌نامه‌های دفاعی)

این مورد یکی از مباحث دوپهلوی است؛ بدان مفهوم که هم می‌تواند فرصت و هم تهدید باشد؛ ولیکن با توجه به تأکید کشورهای غربی و به‌خصوص اعضای ناتو بر آن، می‌توان به درجه اهمیت آن برای این کشورها پی برد. گفته شد که در معاهده، عنوان تجارت ذکر شده است و واژه "تجارت" تفاوت‌های زیادی با واژه "انتقال" دارد. ازجمله این تفاوت‌ها مواردی همچون هبه، امانت، تهاتر و... است. یکی از مهم‌ترین موارد و همچنین چالش‌برانگیزترین آن‌ها، بحث ماده ۲۶ است. در این خصوص بایستی توضیح داد که معاهده تصریح نموده است که در صورت تطابق معاهده با تکالیف دولت‌ها طبق موافقت-نامه‌های بین‌المللی موجود و آینده، لطمه‌ای وارد نمی‌کند و معاهده نمی‌تواند مبنایی برای باطل کردن موافقت‌نامه‌های همکاری دفاعی منعقدشده بین دولت‌های عضو باشد.

۲-۲-۳. دامنه گسترده تسلیحات

معاهده تجارت تسلیحات گسترده‌ترین پوشش تسلیحاتی را در بین تمامی اسناد حقوقی و سیاسی بین‌المللی داراست. اشاره شد که نظام ثبت تسلیحات متعارف فقط هفت دسته تسلیحات (تانک‌های جنگی، وسایل نقلیه جنگی مسلح، سامانه توپخانه کالیبر بزرگ،

هوایماهای رزمی، بالگردهای تک، کشتی‌های جنگی و موشک‌ها و پرتابگرهای موشک) را در برمی‌گرفت. برنامه اقدام سلاح‌های کوچک و سبک، نیز سلاح‌های کوچک و سبک را پوشش می‌دهد. معاهده تجارت تسلیحات علاوه بر هفت دسته تسلیحات، نظام ثبت و سلاح‌های کوچک و سبک برنامه اقدام، اجزاء و معاهدات آن‌ها را نیز پوشش داده است. این سطح وسیع تسلیحات ذکر شده در معاهده، تقریباً تمامی تسلیحات و ادوات جنگی را در بر گرفته است. با توجه به اینکه نظام دفاعی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر بازدارندگی است^۱ و این دسته از سلاح‌ها در این نظام نقش مهم و کلیدی دارند، گسترده‌گی حوزه شمول این معاهده چالش‌ها و معضلاتی را در تهیه و صادرات این تسلیحات فراروی جمهوری اسلامی ایران قرار خواهد داد؛ زیرا این معاهده با سلب امکان دسترسی کشورمان به سلاح‌های متعارف پیشرفته وارداتی (به دلیل تحریم بودن) و سلب صادرات به کشورهای متحد که افزایش توان و امنیت آن‌ها در تقویت قدرت بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران بسیار مؤثر است (مانند سوریه، عراق و جنبش‌های اسلامی از جمله حزب‌الله لبنان)، بازدارندگی دفاعی جمهوری اسلامی ایران را تضعیف کرده و از سویی دیگر بر قدرت مانور دیپلماسی دفاعی در معاملات تسلیحاتی تأثیر منفی بر جای خواهد گذاشت.

۴-۲-۳. حوزه وسیع تبادل

در معاهده تجارت تسلیحات پنج حوزه واردات، صادرات، عبور انتقال و دلالی پوشش داده شده است. کشورهای عضو معاهده که در فرایند تجارت تسلیحات مشارکت دارند، بایستی مقررات و موازین طراحی شده توسط معاهده را اجرا نمایند. این مشارکت از صادرات، عبور، انتقال، دلالی تا واردات است. هرچند در این معاهده بسیاری از اشکال

---

^۱ بازدارندگی، برگرفته از نظریه‌های کلان منازعه در روابط بین‌الدولی (دوثرتی، ۱۳۸۳: ۵۹۵) و نتیجه مستقیم تحلیل سطح قدرت و مناسبات آن در این روابط بوده و در کلی‌ترین شکل آن، عبارت است از بازداشتن دشمن و رقیب احتمالی از پیش‌دستی در حمله با ایجاد ارعاب و تهدید به عدم مصونیت از حمله متقابل (Goldbalt, 1996: 53). به عبارت دیگر، متقاعدسازی حریف نسبت به اینکه هزینه‌ها و یا خطرات خط و مشی احتمالی وی از منافع آن بیشتر است (Jervis, 1979: 289).

مراودات تجاری پوشش داده نشده است، ولی اشکال رسمی تجارت تسلیحات در بالاترین سطح ممکن در این معاهده ذکر شده است که می‌تواند معضلاتی برای کشورها ایجاد کند.

۵-۲-۳. نظام گزارش دهی یکسان

نکته افتراق معاهده تجارت تسلیحات با سایر اسناد قبلی در آن است که نظام گزارش دهی در معاهده تجارت تسلیحات الزامی و دارای ساختار یکسانی است. در نخستین کنفرانس دولت‌های عضو، یک نظام گزارش دهی یکسان مورد توافق قرار گرفت و کشورهای عضو، نخستین گزارش خود را بر اساس فرم‌های مصوب شده ارائه نمودند. این گونه گزارش دهی از آن جهت است که گزارش بایستی کاملاً در چارچوب فرم مصوب باشد و کشورها نمی‌توانند به صورت اختیاری از ارائه اطلاعات صرف نظر نمایند. این مهم موجب می‌شود تا اولاً نیازمندی‌ها و نقاط ضعف و قدرت کشورها (به خصوص کشورهای واردکننده) دقیقاً مشخص شود و ثانیاً در بلندمدت اطلاعات جامعی از توانمندی نظامی و تسلیحاتی کشورها حاصل آید که این مهم می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد چالش هم در کوتاه مدت و هم در بلندمدت برای یک کشور واردکننده باشد.

۶-۲-۳. تمرکز صرف بر تجارت دولت‌ها

معاهده تجارت تسلیحات صرفاً دولت‌ها را به عنوان تنها بازیگر بین‌المللی و به تبع، طرف معامله در تجارت تسلیحات به رسمیت شناخته است. به عبارت دیگر، موضوع بازیگران غیردولتی در معاهده تجارت تسلیحات طرح نشده است. اگرچه در طول مذاکرات، این موضوع یکی از چالش‌برانگیزترین موضوعات مورد بحث بود و حتی روسیه یکی از مهم‌ترین دلایل خود برای دادن رأی ممتنع به معاهده را همین موضوع اعلام کرد. بحث تجارت تسلیحات با بازیگران غیردولتی (به خصوص در موضوع سلاح‌های کوچک و سبک) از آن جهت چالش‌برانگیز است که دولت‌های صادرکننده بدون هیچ‌گونه محدودیتی در صورت تشخیص می‌توانند بازیگران غیردولتی را علیه هر دولتی و از جمله جمهوری اسلامی ایران تجهیز نمایند.

۷-۲-۳. اختلال در تجارت به واسطه موضوع انحراف

اشاره شد که پنج گونه تجارت یعنی صادرات، واردات، عبور، انتقال و واسطه‌گری، حوزه معاملاتی معاهده تجارت تسلیحات را در برمی‌گیرند. در تمامی این موارد دولت‌های عضو باهدف جلوگیری از انحراف تسلیحات به سمت بازار غیر هدف اقداماتی را اتخاذ می‌کنند. بدین منظور سطحی از اقدامات برای دولت‌ها از تبادل اطلاعات تا بازرسی پیش‌بینی شده است. این موضوع نیز یکی از چالش‌های موجود در معاهده است که در صورت تشخیص احتمال انحراف کشورهای صادرکننده و انتقال‌دهنده به بررسی و حتی بازرسی محموله بپردازند.

۳-۳. فرصت‌های موجود در معاهده تجارت تسلیحات

باوجود چالش‌ها و تهدیدات متعدد معاهده تجارت تسلیحات، برخی فرصت‌ها و مفرهای قابل توجه در معاهده وجود دارد. به دلیل تعداد بالای کشورهای تصویب‌کننده معاهده و احتمال مواجهه تجارت تسلیحات ایران با برخی از این کشورها از یک‌طرف و عادی شدن شرایط ایران بعد از ۵ و ۸ سال (به‌واسطه برداشتن محدودیت‌های قطعنامه ۲۲۳۱) و نیز محدودیت تسلیحاتی ناشی از قطعنامه ۲۲۳۱ از طرف دیگر، می‌توان از بسیاری از این فرصت‌ها استفاده مناسب کرد. از جمله این موارد می‌توان به عدم شمول برخی موارد انتقال، عدم تحدید موضوع تولید، عدم گزارش دهی برخی موارد در موضوعات انحراف، همکاری، حفظ سوابق، واسطه‌گری، عبور و انتقال، عدم پوشش برخی اقلام، تجهیزات و تسلیحات نظامی، وضعیت خاص ارتباط معاهده با دیگر موافقت‌نامه‌ها و وجود حق شرط اشاره کرد.

۱-۳-۳. عدم شمول برخی موارد انتقال

معاهده تجارت تسلیحات برای نخستین بار ادبیاتی تحت عنوان تجارت را در زمینه حقوق خلع سلاح و کنترل تسلیحات مطرح ساخت. تا قبل از طرح موضوع "تجارت تسلیحات" همواره از "انتقال تسلیحات" در این حوزه استفاده می‌شد. توضیح داده شد که حوزه انتقال

بسیار وسیع تر و گسترده تر از حوزه تجارت است. در معاهده واژه تجارت به مفاهیم انتقال، عبور، صادرات، واردات و واسطه‌گری تعبیر شده است. باین حال انتقال سطحی بزرگ‌تر را پوشش می‌دهد. از جمله این موارد می‌توان به مواردی همچون هبه، امانت، انتقال تحت صلاحیت دولت صادرکننده، انتقال برای برگزاری رزمایش و... اشاره کرد.

۲-۳-۳. عدم موضوعیت تولید

در معاهده تجارت تسلیحات، قواعدی مبنی بر ایجاد محدودیت تولید و توسعه توانمندی ساخت تسلیحات متعارف وجود ندارد. به عبارت واضح‌تر موضوع تولید و ساخت در دستور کاری معاهده تجارت تسلیحات نبوده است. از آنجایی که راهبرد تسلیحاتی ایران نیز درون محور و مبتنی بر ساخت است، این مورد نیز یکی از نکات مثبتی است که می‌توان حداکثر استفاده را از آن نمود؛ بنابراین به هیچ‌عنوان نمی‌توان با استناد به معاهده تجارت تسلیحات، هر کشور و از جمله جمهوری اسلامی ایران را در تولید داخلی با محدودیت و ممنوعیت روبه‌رو ساخت.

۳-۳-۳. عدم گزارش دهی برخی موارد

گزارش دهی در معاهده سطح وسیعی را در برمی‌گیرد، از جمله قوانین ملی، فهرست‌های کنترل ملی، مقررات و اقدامات اجرایی و اقدام تحت پوشش معاهده. باین وجود در خود معاهده پیش‌بینی شده است که کشورهای عضو می‌توانند در صورت خواست خود، از ارائه اطلاعات حساس تجاری یا اطلاعات مرتبط با امنیت ملی امتناع نمایند. به عبارت دیگر ارائه اطلاعات حساس تجاری و یا اطلاعات مرتبط با امنیت ملی به موضوعی داوطلبانه و اختیاری تبدیل شده است. این موضوع نیز یکی از فرصت‌های موجود در معاهده است. معاهده نیز ذکر نموده است که کشورها صادرکننده و یا واردکننده و یا انتقال‌دهنده می‌توانند از ارائه گزارش امتناع نمایند؛ بنابراین هر کشور دیگر در موضوع تجارت تسلیحات می‌تواند از این بند نیز استفاده نماید و از ارائه اطلاعات امتناع نماید. نکته مثبت دیگر آن است که هر دو مورد "اطلاعات حساس تجاری" و "اطلاعات مرتبط با امنیت ملی"

موضوعاتی ذهنی و فاقد تعریف پذیرفته‌شده در روابط و حقوق بین‌الملل هستند که عدم اثبات آن بسیار سخت خواهد بود.

۳-۳-۴. عدم پوشش برخی موارد در گزارش دهی، انحراف، همکاری، حفظ سوابق، واسطه‌گری، عبور و انتقال

در معاهده تجارت تسلیحات به نحو کاملاً هوشمندانه‌ای موضوع تجارت مهمات و اجزاء و قطعات لازم هفتگانه نظام ثبت تسلیحات متعارف و سلاح‌های کوچک و سبک در مباحث گزارش دهی، انحراف، همکاری، حفظ سوابق، واسطه‌گری و حفظ و انتقال مستثنی کرده است. جمهوری اسلامی ایران در بحث صادرات و واردات خود می‌تواند از این مهم بهره‌مند شود. نخستین موضوع عدم گزارش دهی اجزاء و قطعات و مهمات است. فناوری‌های پیشرفته در دست تعداد محدودی از کشورها است و در انتقال این فناوری‌ها نیز حمایت بالایی دارند. ولی این موضوع می‌تواند در انتقال تجهیزات (با شرایط خاص و ویژه خود) به کشور کمک نماید. چراکه کشورهایی همانند چین و روسیه در صورت توافق و انتقال تجهیزات نظامی پیشرفته خود (به صورت اجزاء و قطعات) به گزارش دهی نه تنها ملزم نیستند، بلکه معاهده آن را وانهاده است و این موضوع تنها به توافقات دوجانبه بستگی دارد. در مرحله بعد، یک گام گسترده‌تر نیز وجود دارد و آنکه در صورت انحراف (حتی از مبدأ کشورهای غربی) نیز معاهده گزارش را مستثنی کرده است. حتی برای حفظ سوابق این اطلاعات نیز کشورها ملزم نیستند. این مهم در عبور و انتقال نیز شرایط مشابهی دارد. همچنین موضوع بسیار مهم واسطه‌گری نیز شرایط کاملاً مشابهی دارد. به عبارت تکمیلی تر واسطه‌ها (که تحت صلاحیت هر کشوری اقدام به واسطه‌گری و دلالی می‌نمایند) ملزم به ثبت یا کسب مجوز مکتوب قبل از واسطه‌گری در بحث اجزاء، قطعات و مهمات نیستند؛ یعنی تنها بایستی اقدام به ثبت و کسب مجوز در اقلام هشت گانه (اقلام نظام ثبت تسلیحات متعارف به علاوه سلاح‌های کوچک و سبک) نمایند. این مهم زمینه‌ساز فرصت‌های بی‌بدیلی خواهد بود.

۵-۳-۳. عدم پوشش برخی اقلام و تسلیحات نظامی

معاهده تجارت تسلیحات اقلام هفتگانه در نظام ثبت تسلیحات متعارف به علاوه سلاح‌های کوچک و سبک و اجزاء و قطعات آن را تحت پوشش قرار داده است. از همان ابتدای طرح اقلام هفت‌گانه در نظام ثبت در دهه ۹۰ میلادی، بسیاری از کشورها این مسئله را مطرح کردند که اقلام هفت‌گانه صرفاً تهاجمی^۱ است و بعد دفاعی^۲ ندارد. در نهایت طرح نظام ثبت با همان شکل با اصطلاح تهاجمی مورد توافق قرار گرفت و گزارش‌ها بر مبنای آن ارائه گردید؛ هرچند برخی کشورها اظهاراتی فراتر از نظام ثبت نیز داشتند. این موضوع موجب گردید برخی از اقلام، تجهیزات و تسلیحات نظامی حتی در معاهده تجارت تسلیحات نیز وجود نداشته باشد. از این رو به برخی از این موارد در ذیل اشاره می‌شود.

الف) تانک‌های جنگی: معاهده تنها بر موضوع تانک‌های جنگی با وزن بیشتر از ۱۶/۵ تن اشاره کرده است و کالیبرهای بالای ۷۵ میلیمتر را مورد اشاره قرار داده است. این در حالی است که میان تانک‌های جنگی^۳ و تانک‌های نظامی^۴ تفاوت وجود دارد؛ بدین مفهوم که بسیاری از تانک‌های نظامی فقط تانک جنگی نیستند و علاوه بر آن تانک‌های با وزن کمتر از ۱۶/۵ تن نیز دارای محدودیت نیستند.

ب) وسایل نقلیه جنگی مسلح: در این تعریف تنها وسایل نقلیه جنگی مسلح^۵ تحت پوشش قرار گرفته است در حالی که وسایل نقلیه نظامی^۶ مورد نظر نبوده است. همچنین بسیاری از وسایل نقلیه جنگی مسلح هستند که ویژگی‌هایی همچون انحصار در طراحی و تجهیز^۴ نفره و بیشتر نداشته و جنگ‌افزار کمتر از ۱۲/۵ میلی‌متر بر آن‌ها تعبیه شده است.

1 offensive

2 defensive

3 Battle tank

4 Military

5 Armoured combat vehicles

6 military vehicles

ج) هواپیماهای رزمی: معاهده و همچنین نظام ثبت به اصلاح هواپیماهای رزمی اشاره کرده‌اند. پیش‌تر اشاره شد که اقلام نظام ثبت، تهاجمی هستند؛ بنابراین، دسته‌ی دیگر از هواپیماهای نظامی، یعنی هواپیماهای پشتیبانی از تعریف مستثنی هستند. همچنین هواپیماهای آموزشی نیز از تعریف مستثنی شده‌اند.

د) بالگردهای تک: همانند تعریف قبل، برخی از اقلام بالگردهای نظامی از تعریف ارائه‌شده خارج هستند. برای مثال بالگردهای غیر تک که به تجهیزات هدایت‌شونده یا غیر هدایت‌شونده ضد زره، هوا به زیر سطح یا هوا به هوا و ... تجهیز نشده باشند در این تعریف قرار ندارند. از جمله این موارد می‌توان به بالگردهای هلال‌احمر، بالگردهای نیروهای نظامی و مرتبط با تجهیزات پزشکی و ... اشاره کرد.

ه) کشتی‌های جنگی: این تعریف نیز تنها کشتی‌های جنگی را تحت پوشش قرار داده است. گونه‌های دیگر کشتی‌های نظامی که استاندارد جابه‌جایی کمتر از ۷۵۰ تن دارند و موشک و اژدرهای با برد کمتر از ۲۵ کیلومتر بر آن‌ها تعبیه‌شده است از این تعریف مستثنی شده‌اند. لازم به توضیح است که اکنون قایق‌های تندرو نقش کلیدی در توان بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران دارند که یک کشتی نظامی خارج از تعریف نظام ثبت می‌تواند نقش پشتیبان‌کننده مناسبی را در این خصوص ایفاء نمایند.

و) موشک و وسایل پرتاب موشک: نخست آنکه کرافت‌ها و موشک‌ها با برد کمتر از ۲۵ کیلومتر در این دسته قرار نمی‌گیرد و علاوه بر آن سامانه‌های پدافند دفاعی زمین به هوا نیز تحت پوشش این تعریف نیستند. این مهم نکته قابل توجهی است. برای مثال سامانه‌های دفاعی اس-۳۰۰ و حتی اس-۴۰۰ نیز در این تعریف قرار ندارند. همچنین در صورتی که هواپیماهای کنترل از راه دور^۱ نیز تجهیز به راکت و موشک نشده باشند در تعریف وسایل پرتاب موشک^۲ قرار نمی‌گیرند.

¹ remotely piloted vehicles

² missile launcher

۶-۳-۳. ارتباط معاهده با دیگر موافقت‌نامه‌های بین‌المللی

در معاهده تجارت تسلیحات، موضوعی تحت عنوان ارتباط با دیگر موافقت‌نامه‌ها گنجانده شده است. مهم‌ترین حامیان این بند کشورهای عضو ناتو بودند. علاوه بر آن بسیاری از کشورهای غربی با دیگر کشورهای آسیایی، آفریقایی، آمریکای لاتین و ... موافقت‌نامه‌های امنیتی و دفاعی دارند. در کنار آن‌ها چین و روسیه نیز موافقت‌نامه‌های همکاری دفاعی و امنیتی دارند. بر این اساس، بسیاری از کشورها صراحتاً و یا تلویحاً از تحت تأثیر قرار گرفتن موافقت‌نامه‌های دفاعی و امنیتی خود توسط معاهده نگران بودند؛ بنابراین ماده ۲۶ معاهده پاسخی به این دغدغه بود. تفسیر این ماده در قسمت قبل ارائه گردید ولیکن آنچه در این خصوص جمهوری اسلامی ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد، شرایط حاکم بر منطقه است. کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس موافقت‌نامه دفاعی مشترک دارند. ترکیه عضو ناتو است و با رژیم صهیونیستی (اسرائیل) موافقت‌نامه امنیتی مشترک دارد. ایالات متحده با کشورهای عربی منطقه (از جمله عربستان، بحرین، عراق، مصر، عمان، کویت، امارات متحده عربی)، افغانستان، پاکستان، آذربایجان، هند و ... موافقت‌نامه دفاعی دارد. تمامی این موارد موجب می‌گردد موضوع تجارت تسلیحات برای این دسته کشورها کاربرد نداشته باشد.

در کنار این تهدیدات، جمهوری اسلامی ایران نیز می‌تواند در قبال این همکاری‌های دفاعی مشترک و تبادل تجهیزات و تسلیحات نظامی، اقدام مناسب را اتخاذ نماید. نکته مهم آنجاست که تا قبل از عضویت کشورهای هدف در معاهده تجارت تسلیحات بایستی این اقدام صورت گیرد؛ چراکه بند دوم ماده ۲۶ معاهده تصریح کرده است که این معاهده به‌عنوان مبنایی برای باطل کردن موافقت‌نامه‌های همکاری دفاعی منعقدشده بین دولت‌های عضو این معاهده مورد استثناء قرار نخواهد گرفت. در این خصوص دو نکته وجود دارد. نخست آنکه موافقت‌نامه بایستی حتماً منعقدشده باشد و دوم اینکه اطلاق عام بر موافقت‌نامه‌های همکاری دفاعی صورت گرفته است و فقط بر بندهای خاص مرتبط با تجارت

تسلیحات تصریح نشده است؛ بنابراین در این موضوع فرصت‌های متقابلی برای جمهوری اسلامی ایران متصور است و بایستی قبل از جهان‌شمول شدن معاهده اقدام لازم صورت پذیرد.

۷-۳-۳. وجود حق شرط

حق شرط^۱ در تمانی معاهدات به‌عنوان یک سوپاپ اطمینان در حصول تأمین منافع ملی شناخته شده است.^۲ معاهده تجارت تسلیحات نیز این حق را به رسمیت شناخته است و پذیرش آن را منوط به ناسازگاری باهدف و مقصود معاهده نموده است. این مهم می‌تواند به‌عنوان یک فرصت هم برای ایران و هم برای کشورهای طرف قرارداد ایران مورد استفاده قرار گیرد. با این وجود لازم به توضیح است که این فرصت با محدودیت‌هایی روبه‌رو است. این محدودیت‌ها برآیند هدف و مقصود معاهده هستند که بایستی اقدامات کشورها در راستای تنظیم و بهبود مقررات تجارت بین‌المللی تسلیحات، جلوگیری و ریشه‌کنی تجارت غیرقانونی تسلیحات متعارف و جلوگیری از انحراف آن‌ها با مشارکت در صلح و امنیت و ثبات بین‌المللی و منطقه‌ای، کاهش رنج بشری، ارتقاء همکاری، شفافیت و اقدام مسئولانه دولت‌های عضو در تجارت بین‌المللی تسلیحات متعارف و اعتمادسازی بین دولت‌های عضو باشد.

^۱ Reservation

^۲ در جزء د بند ۱ ماده ۲ عهدنامه وین در مورد حقوق معاهدات ۱۹۶۹ درباره حق شرط آمده است: اصطلاح «حق شرط» عبارت است از اعلامیه‌ی یک جانبه‌ای که هر کشور تحت هر عنوان یا به هر شکل، در موقع امضا، تصویب، قبولی یا تنفیذ معاهده یا الحاق به آن صادر می‌کند و به وسیله آن قصد خود را در خصوص عدم شمول یا تعدیل آثار حقوقی برخی از مقررات معاهدات نسبت به خود بیان می‌دارد.

نتیجه گیری و پیشنهادها

معاهده تجارت تسلیحات به عنوان نخستین هنجار حقوقی الزام آور روزبه روز در حال گسترش است. اعضای این معاهده در حال افزایش هستند و موجب توسعه آن شده اند. با این حال چین، هند، ایران، پاکستان و بسیاری از واردکنندگان تسلیحات هنوز به عضویت این معاهده در نیامده اند. (Bromund, 2017: 3). جمهوری اسلامی ایران با فرصت‌ها و چالش‌های متعددی روبرو است؛ زیرا معاهده بر مبنای هنجارها و ارزش‌های غربی طراحی شده است، اگرچه از مفرهای موجود در این معاهده برای حداکثر سازی فرصت‌ها و به حداقل رساندن تهدیدات نیز می‌توان بهره گرفت. از جمله آنکه:

(الف) در نظام ثبت تسلیحات متعارف تنها به تسلیحات تهاجمی توجه شده است، ولی بر تسلیحات، اقلام و تجهیزات دفاعی تمرکز نشده است؛ لذا می‌توان اقدام به تهیه آن‌ها نمود.

(ب) در معاهده تجارت تسلیحات، نظامی تحت عنوان گزارش دهی تعریف شده است. در این نظام سه مورد مستثنی شده اند. نخست موارد حساس تجاری، دوم موارد مرتبط با امنیت ملی و سوم اجزاء، قطعات و مهمات. از هر سه مورد می‌توان برای تهیه اقلام نظامی استفاده کرد. برای نمونه، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند اقدام به تهیه اقلامی از روسیه و چین نماید و در قرارداد ذکر نماید که با توجه به اهمیت این اقلام در تأمین امنیت ملی و همچنین موارد حساس تجاری از ذکر آن‌ها در گزارش ملی معاهده تجارت تسلیحات خودداری شود. علاوه بر آن اجزاء و قطعات و همچنین مهمات از هر نوعی که تأمین شود، لزومی به ارائه گزارش ملی نیست که از این جهت زمینه استفاده وجود دارد.

(ج) موضوع انحراف، از کلیدی‌ترین محورهای معاهده تجارت تسلیحات است. اقدام دولت‌ها در موضوع انحراف فقط بر اقلام هشت گانه متمرکز است و در خصوص اجزاء، قطعات و مهمات، دولت‌ها ملزم به اتخاذ اقدامات جهت جلوگیری از انحراف نیستند. به عبارت دیگر، اصلاً موضوعی تحت عنوان اجزاء و قطعات و مهمات در سامانه کنترل ملی تعریف نشده است؛ بنابراین در صادرات، واردات، اسناد تکمیلی، بازرسی طرف‌های درگیر

در صادرات، گواهی‌نامه‌ها، بیمه‌نامه‌ها، عدم مجوز صادرات و... نیازی به ذکر موضوع اجزاء، قطعات و مهمات نیست.

۵) در معاهده تجارت تسلیحات موضوع واسطه‌ها و الزام آن‌ها به واسطه‌گری طبق چارچوب تنها بر موضوع اقلام هشت‌گانه متمرکز است و اجزا و قطعات و مهمات از آن کنار گذاشته شده‌اند. به عبارت دیگر، واسطه‌ها ملزم به ثبت با کسب مجوز مکتوب برای واسطه‌گری در موضوع مهمات، اجزا و قطعات نیستند. هرچند ممکن است در صادرات و واردات کشور در تهیه اقلام و تسلیحات اختلالاتی به وجود آید. ولی می‌توان با استناد به این موضوع واسطه‌ها را تنها در بحث اجزاء و قطعات به صورت قطعه به قطعه و تهیه مهمات مورد بهره‌برداری قرارداد و محدودیتی در این خصوص وجود نخواهد داشت.

۶) محور تجارت در معاهده، فقط دولت‌ها هستند؛ یعنی معاهده تجارت تسلیحات به موضوع بازیگران غیردولتی نپرداخته است. این مهم موضوعی بسیار حیاتی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است که در کمک‌رسانی به جنبش‌ها آزادی‌بخش و گروه‌های غیردولتی اسلامی اختلالی ایجاد نشود، اما بایستی دقت شود که کمک‌رسانی به آن‌ها معلول ایجاد زیرساخت‌هایی در تولید است.

در مجموع آنکه، با توجه به شرایط کنونی نظام دفاعی کشور ضرورت دارد تا قبل از جهان‌شمول شدن معاهده تجارت تسلیحات، موضوع قراردادهای دفاعی - امنیتی با کشورهای صادرکننده و دریافت‌کننده تسلیحات جمهوری اسلامی ایران، مورد توجه قرار گیرد. بایستی در این خصوص توجه نمود که اولاً قراردادهای به نحوی تنظیم شود که اسنادی مبنی بر عدم توجه به اهداف و مقاصد معاهده از آن برداشت نگردد و در ثانی آنکه در تجارت تسلیحات برای آینده نیز محدودیتی متصور نشود؛ بنابراین، برای پیشگیری از تحت تأثیر قرار دادن معاهده تجارت تسلیحات بر نظام دفاعی جمهوری اسلامی ایران ضرورت دارد توسعه ظرفیت‌های دفاعی داخلی، گسترش معاهدات دو و چندجانبه در دستور کار سیاست‌گذاران دفاعی قرار گیرد.

فهرست منابع

- جعفری، سید اصغر (۱۳۹۴)، تحلیل ابزارها و روش‌های ممنوعه در جنگ از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه، جلد اول، چاپ اول، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- دوئرتی، جیمز و همکاران (۱۳۸۳)، نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل، مترجمین وحید بزرگی و علیرضا طیب، جلد دوم، چاپ سوم، تهران، نشر قومس.
- سماواتی، حشمت‌الله (۱۳۸۲)، حقوق معاملات بین‌المللی، جلد اول، چاپ سوم، تهران، ققنوس.
- عسکری، پویا و حسین نژاد، کتابیون (۱۳۹۵)، معاهده تجارت اسلحه در فراز و نشیب انعقاد و اجرا: مطالعه‌ای تطبیقی با موازین عام حقوق بین‌الملل، فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۰، شماره ۱، بهار
- فلسفی، هدایت‌الله (۱۳۸۳)، حقوق بین‌الملل معاهدات، جلد اول، چاپ دوم، تهران، نشر نو.
- Al Habib, Eshagh(2010), Statement of H. E. Ambassador Eshagh Al Habib Deputy Permanent Representative of The Islamic Republic of Iran to The UN, at The First Session of The Preparatory Committee for The UN Conference on The Arms Trade Treaty, New York.
- Bromund, Ted R, (2017), A Simple Plan in 2017 for the Arms Trade Treaty: Return to Sender, The Heritage Foundation, Issue Brief, NO. 4648
- General Assembly(2007), Sixty-Second Session, Agenda Item 98 (aa),General and Complete Disarmament, Towards an Arms Trade Treaty: Establishing Common International Standards for The Import, Export and Transfer of Conventional Arms, Report of The Secretary-General, Replies Received From Islamic Republic of Iran, (A/62/278/add.2) United Nation General Assembly, 19 October 2007.
- General Assembly(2007), Sixty-Second Session,Item 100 (l) of The Provisional Agenda,General and Complete Disarmament, Report of The Group of Governmental Experts Established Pursuant to General Assembly Resolution 60/81 to Consider Further Steps to

Enhance International Cooperation in Preventing, Combating and Eradicating Illicit Brokering in Small Arms and Light Weapons, UN doc. A/62/163.

- Geneva Academy(2013), The Arms Trade Treaty, Academy Briefing, No 3.
- Goldbalt, Josef(1996), Arms Control: A Guide to Negotiations and Agreements, London, Sagw Pub.
- Goldbalt, Josef(1996), Arms Control: A Guide to Negotiations and Agreements, London, Sagw Pub.
- Jervis, Robert(1979), Deterrence Theory Revisited, World Politics, Volume 31 Issue 2, <https://doi.org/10.2307/2009945> Published online: 01 June 2011.
- Khazaei, Mohammad(2012), Statement by H.E Ambassador Mohammad Khazaei, Permanent Representative of The Islamic Republic Of Iran to The United Nations, At The United Nations Conference On The Arms Trade Treaty, 10 July 2012, New York.
- Kimball, Daryl G.(2013),The Arms Trade Treaty at a Glance, Arms Control Association. 19 July, available at: <http://www.armscontrol.org/factsheet/arms-trade-treaty>.
- Oxfam International (2017), Piecing Itall Together: why the Arms Trade Treaty Must Regulate Part and Components for Weapons and Military Equipment, Oxfam Briefing, June. <https://www.oxfam.org/en/research/piecing-it-all-together>.
- Stockholm International Peace Research Institute(2015), Arms Trade Treaty, Available at: Sipri.org/Research/Armaments/Transfers/Controlling/att. July.
- Stohl, Rachel, (2017), Synergies Between The Arms Trade Treaty and UN Security Council Resolution 1540, United States of America, Stimson Center.
- The Text of Arms Trade Treaty, The United Nations General Assembly, December 2013.
- United Nations Conference on The Arms Trade Treaty, 2-27 July 2012, New York, General Assembly A/CONF-217/4.
- United Nations General Assembly A/RES/46/36 H, Point 7.
- United Nations General Assembly A/RES/68/48.

- United Nations General Assembly A/RES/89/61.
- United Nations Office for Disarmament Affairs(2017), The Arms Trade Treaty, Available at: <https://www.un.org/Disarmament/Convarms/att>. 17 June 2017.
- Wettewick, A_C Merrell and Kevin Mara(2012), Controlling Part and Component of Conventional Weapons in The Arms Trade Treaty, A Necessity and a Challenge, Georgia, Center for International Trade and Security University of Georgia.
- Wood(2007), B. The Preventing of Illicit Brokering of Small Arms and Light Weapons: Framing The Issue, Chapter 1 in Developing a Mechanism to Prevent Illicit Brokering in Small Arms and Light Weapons, Scope and Implications, United Nations Institute for Disarmament Research.